

Araştırma Makalesi / Research Article

**AHMED BİN HÜSEYİN: AHLAT SELÇUKLU MEYDAN
MEZARLIĞI'NDA BİR TAŞ USTASI**

Eylem GÜZEL¹
Kurtuluş DEMİRKOL^{2*}

Öz

Anadolu'da, taş işleme sanatı ile ön plana çıkan en önemli merkezlerden biri, hiç kuşkusuz, Ahlat'tır. Kent, taşın adeta dantel gibi işlendiği mimari yapıları ve mezar taşları ile Anadolu Türk Tarihinin taş işleme geleneğine ışık tutmaktadır. Ortaçağ'da önemli bir yerleşim yeri olan Ahlat, Selçuklular Dönemi'nde kültür, medeniyet ve ticaret açısından İslâm dünyasının en büyük şehirlerinden biri haline gelmiştir. Siyasi ve sosyo-kültürel açıdan Türk tarihinde oldukça önemli olan kent, özellikle yetiştirdiği sanatkarlarla ün yapmıştır. Sanatkarların eserlerini icra ettikleri en önemli eserlerden biri, hiç kuşkusuz, mezar taşlarıdır. Ahlat'ta bulunan *Selçuklu Meydan Mezarlığı*, mezar taşı işçiliğinin gelişkin örneklerini görebileceğimiz en önemli yerlerden biridir. Kitabeleriyle Anadolu'nun önemli tarihî belgeleri olan bu eserler, üzerlerindeki sanatkar kitabelerinden anlaşıldığı üzere, dönemin önde gelen sanatkarları tarafından yapılmışlardır. Bu sanatkarlardan biri de Ahmed bin Hüseyin'dir. Mezarlık alanında yapılan saha çalışmalarında sanatkarın iki mezar yapısı tespit edilmiştir. Mezarlığın batı yakasında bulunan bu eserlerden Haydar Kızı Bengi Sultan Hatun'un Kabri H. 921 / M. 1515; Haydar Kızı... Hatun Kabri ise H. 931 / M. 1524 tarihlidir. Çalışmada, Ahmed bin Hüseyin imzalı bu eserler tipoloji, yapım teknikleri, süsleme özellikleri ve kitabe içerikleri bakımından değerlendirilmiştir. Sanatkarın karakteristik özellikleri tespit edilmeye çalışılmış bu özelliklerin, Ahlat üslubu içerisindeki yeri belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahlat Selçuklu meydan mezarlığı, Ahmet bin Hüseyin, taş ustası, kültürel miras.

**AHMED BIN HÜSEYİN: A STONEMASON IN THE CEMETERY OF
AHLAT SELJUK SQUARE**

Abstract

One of the most important centers in Anatolia that stands out with the art of stone processing is undoubtedly Ahlat. The city sheds light on the stone processing tradition of Anatolian Turkish History with its architectural structures and tombstones where the stone is processed like lacemaking. Ahlat, which was an important settlement location in the Middle Ages, has become one of the largest cities of the Islamic world in terms of culture, civilization and trade during the Seljuk Period. The city, standing out as substantial in Turkish history in political and socio-cultural terms, has made a reputation especially with the artists it has raised. One of the most important works of artisans is undoubtedly tombstones. The Seljuk Square Cemetery in Ahlat is one of the most important places where we can see competent examples of tombstone workmanship. These works, which are important historical documents of Anatolia with their inscriptions, were made by competent artists of the period, as can be understood from the artist inscriptions on them. One of these artists is Ahmed bin Hussein. In the field studies carried out in the cemetery area, two grave structures of the artist have been identified. Among these works on the west side of the cemetery, Bengi Sultan Hatun's Tomb, Daughter of Haydar is dated 921 (Hegira Calender) / 1515 (Gregorian Calender); ... Hatun's Tomb, Daughter of Haydar is dated 931 (Hegira Calender) / 1524 (Gregorian Calender). In the study, these works having the signature of Ahmed bin Hussein have been tried to be assessed in terms of typology, construction techniques, ornamentation features and inscription contents. The characteristic features of the artist have been endeavored to be determined, and the place of these features in the Ahlat style has been endeavored to be identified.

Keywords: Ahlat Seljuk square cemetery, Ahmed bin Hussein, stone master, cultural heritage.

¹ Doç. Dr. Bandırma Onyedü Eylül Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-6813-1766.

² Doç. Dr. Gebze Teknik Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-5936-7374.

* **Sorumlu Yazar** (Corresponding Author): kdemirkol@gtu.edu.tr.

Başvuru Tarihi (Received): 17.08.2023 **Kabul Tarihi** (Accepted): 19.10.2023

Giriş

Anadolu coğrafyasında, yapı malzemesi olarak taşın kullanımı oldukça eskilere dayanmaktadır. Türkler'in Anadolu'ya yerleşmeye başlamasıyla, taşın kullanımı devamlılığını korumuş, taş, hem yapı hem de dekoratif unsur olarak rağbet görmüştür. Anadolu Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Devri mimarisinde taş işçiliği, en güzel örnekleri ile karşımıza çıkmaktadır. Taşın mimari dışında en fazla kullanım alanı bulduğu alanlardan biri de mezar taşlarıdır. Taş ustalarının ellerinde birer sanat eserine dönüşen taş malzeme, Anadolu'da farklı merkezlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu merkezlerden en önemlilerinden biri, hiç kuşkusuz, Ahlat'tır.

Van Gölü'nün kuzeybatısında yer alan Ahlat, Bitlis İline bağlı bir ilçedir. Türk tarihinde önemli bir yere sahip olan Ahlat, özellikle Selçuklu Dönemi'nde dikkatleri üzerine çekmiştir. Kent, 1071 Malazgirt Zaferi'yle, Anadolu'nun Türkler tarafından fethi sürecinde stratejik bir konumdadır (Turan, 2009: 179, 185-186; Tekin, 2000: 43; Karamağaralı, 1992: 40-41). XII. yüzyıl başlarından itibaren Selçuklular'ın Ahlatşahlar³ adıyla anılan bir kolunun başkenti olan Ahlat ilim, kültür ve ticaret açısından İslâm aleminin en büyük şehirlerinden biri haline gelmiş ve “*Kubbe't-ül İslam*” unvanıyla anılmıştır (Kılıç, 1999: 2; Sümer, 1986: 454-455; Sümer, 1989: 8).

Ahlat'ın tarihî dokusunda, başta Selçuklu ve Ahlatşahlar olmak üzere Türk kültürüne ait eserler etkin bir rol oynamaktadır. Ahlatlı mimar ve ustalarca yapılmış olan, cami, kümbet, hamam ve mezar taşı gibi farklı biçimlerde karşımıza çıkan bu eserler, Ahlat taş işçiliğinin en iyi biçimde izlendiği kültürel miras unsurlarımızdır. Yüzyıllar öncesinde başlayan ve günümüze değin gelmeyi başaran Ahlat taş ustalığı ve taş işçiliği (Davulcu, 2015: 48) geleneğinin gelişkin örneklerini topluca görebileceğimiz yer, hiç kuşkusuz, Selçuklu Meydan Mezarlığı'dır. Yüzyıllar öncesine dayanan Türk taş işçiliği ve süslemeciliği geleneğinin ürünleri olan bu mezar taşları, maddi kültürel değerlerimiz olmakla birlikte, geleneksel taş ustalığı ile somut olmayan kültürel mirasımızın da birer temsilcileridir. Bu eserlerin meydana getirilmesinde etkin olan kadim taş işçiliği bilgisi, geleneğe dayalı olan somut olmayan kültürel mirasımızın bir parçasıdır⁴. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu miras, Türk kimliğinin ve devamlılığının birer simgesi durumundadır. Bu eserler Türk topluluklarının kültürel kimliklerinin bir parçası olmanın yanında, tüm insanlığın paylaştığı ortak bir servettir. Belli bir bilgi, deneyim ile babadan oğula veya usta çırak ilişkisine dayalı olarak günümüze ulaşan bu eserler, bugün UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesinde yer almaktadır.

Türk-İslam dünyasının önemli tarihi mezarlıklarından biri olan Meydan Mezarlığı, devasa şahide ve sandukalarıyla Ahlat'la özdeşleşmiş durumdadır. Önemli sanatkarların eserleri olan mezar taşları, kitabelerinde yer alan bilgiler ve süsleme özellikleriyle kentin kültürel ve sanatsal zenginliğinin de birer simgesi durumundadır. Ahlat'ın çok sayıda mimar, taş ustası, şair, bilim adamı ve devlet adamı yetiştirdiğini ve ahilik teşkilatının varlığını bu mezar taşları ile öğrenmekteyiz. Mezar taşları üzerinde yer alan sanatkar kitabeleri bu açıdan bilgilendiricidir. Farklı sanatçıların elinden çıkmış olan eserler, belli bir üslup birliği yansıtmaktadır. Kendi içinde benzerlik arz eden bu sanatsal üslup, Anadolu'da benzerlerinin bulunmadığı kendine özgü bir tarz sunmaktadır. Elbette bu üstünlüğün yaratıcıları, Ahlat mezar taşlarının sanatkarlarıdır. Bu sanatkarlardan biri de Ahmet bin Hüseyin'dir. Meydan

³Ahlatşahlar, 1110 ile 1207 yılları arasında Ahlat'ta hüküm sürmüş olan bir Türk-İslam hanedanıdır. Kurucusu Sökmen el-Kutbi'dir. Kurucusundan dolayı bu Beyliğe Sökmenliler denilmektedir. Ayrıca kurulduğu coğrafi yer itibarıyla Ermanşahlar olarak da isimlendirilmiştir (Turan, 1998: 83-85; Sümer, 1986: 470-494).

⁴UNESCO tarafından, toplulukların, grupların ve kimi durumlarda bireylerin, kültürel miraslarının bir parçası olarak tanımladıkları uygulamalar, temsiller, anlatımlar, bilgiler, beceriler ve bunlara ilişkin araçlar, gereçler ve kültürel mekânlar biçiminde tanımlanan somut olmayan kültürel miras kavramı hakkında bkz. (UNESCO, 2003; Oğuz, 2008; Oğuz, 2009).

Mezarlığı'ndaki sanatkâra ait iki mezar bu çalışmanın konusunu teşkil etmektedir.

1. Selçuklu Meydan Mezarlığı'nda Ahmet bin Hüseyin'e Ait Mezar-Mezar Taşları

Ahlat, tarihî mezarlıklarıyla Türk-İslam kültüründe önemli bir yere sahiptir. Bu mezarlıklar içerisinde en büyüğü Selçuklu Meydan Mezarlığı'dır. Mezarlık, İkkubbe Mahallesi ile Harabeşehir arasında yer almaktadır (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Ahlat Meydan Mezarlığı, Genel Görünüm.

Meydan Mezarlığı, ilgi çekici mezar abideleriyle, Ortaçağ Türk mimarisi mezar tipleri hakkında toplu olarak bilgi edinilebilen bir alandır (Fotoğraf 2) (Karamağaralı, 1992: 42-43). Amıtsal boyutları ve üzerlerinde barındırdıkları tezyini anlayışla birer sanat eseri olan bu eserler, ne yazık ki, zaman içerisinde bakımsızlık ve kaçak kazılar gibi nedenlerle tahrip olmuştur. Mezarlıktaki birçok şahide ve sanduka zarar görmüş ve bunlardan bazıları zamanla yok olup gitmiştir. Bu durumun önüne geçmek ve eserlerin korunmasını sağlamak amacıyla, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın izni ile arkeolojik kazı, restorasyon-konservasyon, belgeleme, koruma ve onarım çalışmaları yapılmaktadır. Mezarların korunması ve sonraki kuşaklara aktarılması açısından da değerli olan bu çalışmalar sayesinde, aynı zamanda, mezar taşlarıyla ilgili bilgiler de güncellenmektedir⁵.

⁵Ahlat'ta kazı çalışmaları, 1966 yılında Prof. Dr. Haluk KARAMAĞARALI ve Prof. Dr. Beyhan KARAMAĞARALI tarafından başlatılmıştır. 2006 yılından itibaren Prof. Dr. Nakış KARAMAĞARALI başkanlığında devam eden kazı çalışmaları, 2011 yılından itibaren Prof. Dr. Recai KARAHAN başkanlığında devam etmiştir. Günümüzde ise Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KULAZ tarafından yürütülmektedir.

Fotoğraf 2: Selçuklu Meydan Mezarlığı, Kadılar Bölümü.

Meydan Mezarlığı'nda XII. yüzyıl ile XVI. yüzyıl ortalarına kadar tarihlendirilen mezar örnekleri bulunmaktadır. Bu tarih aralığının, gelecek yıllarda da devam etmesi planlanan arkeolojik kazı ve incelemeler sonrasında değişme ihtimalinin bulunması göz önüne alınmalıdır. Mezarlıkta şahideli, prizmatik, yekpare ve çatma sandukalı mezarların yanında basit tipte mezarlar da bulunmaktadır. Ayrıca alanda, akıt olarak da isimlendirilen çok sayıda yer altı oda mezarı tespit edilmiştir (Karahan ve Güzel, 2004: 339-348; Kulaz ve İgit, 2021: 21vd.; Karahan ve diğerleri., 2019: 81). Meydan Mezarlığı'nda bulunan mezar taşları anıtsal boyutları, yoğun tezyinatı ve zarafetleriyle dikkat çekicidir. Bu şahidelerden en mütevazı olanı bile Anadolu'nun diğer bölgelerindeki mezar taşlarından daha heybetli ve gösterişlidir. Orta Asya kültürünün Anadolu Türk-İslam kültürüyle bütünleştiği bu eserler sanatkârların marifetli elleriyle birer sanat eserine dönüşmüştür (Karamağaralı, 1992: 57). Bu sanatkârların kimliğini, mezar taşlarına işlenen sanatkâr kitabelerinden öğrenmekteyiz. Günümüze değin yapılmış olan kazı ve restorasyon çalışmalarında, imza kitabelerinde Yusuf bin Miran, Kasım bin Sinan Üstad Ali, Mirce bin Miran, Asil bin Veys ve Babacan Bin Toman gibi farklı sanatkâr isimlerine rastlanılmıştır (Karahan ve Kulaz, 2021: 23-56; Çalış, 2017: 177-192; Oral, 2014: 39 vd.). Bu sanatkârlardan biri de kazı çalışmalarıyla tespit etmiş olduğumuz Ahmet bin Hüseyin'dir.

Sanatkârların zikredildiği kitabelerde yer alan bu isimlerin tespiti ve araştırılması, genelinde Ahlat mezar taşı üslubu, özelinde de sanatkârın kişisel üslubunun anlamlandırılması açısından önemlidir. Kitabelerin diğer bir önemi de, bölgede XII. yüzyıldan itibaren gelişim gösteren sanatsal üslubun anlaşılmasında yardımcı olmasıdır. İmza kitabelerinin bazılarında, sanat hayatının aşamalarını ifade eden *şagird*, *üstad* gibi lakaplar geçmektedir. Ayrıca, Ahlatlı mezar taşı sanatkârların önemli bir kısmının baba- oğul gibi aile bağlarının olması veya hoca-talebe münasebetleri içinde bulunması da dikkat çekicidir. Ahlat mezar kitabelerinde *ahi* ve *fetâ* sıfatlarını taşıyan bazı isimlere de rastlanmaktadır. Bu uygulamalar sanatkârlar arasındaki bağları ve yöredeki ahilik müessesenin gelişimine de işaret etmektedir (Karamağaralı, 1992: 86-87). Çok sayıda farklı sanatkâra ait bu mezarlar, Ahlat'ın aynı zamanda Selçukluların önemli bir kültür ve sanat merkezi olduğunu göstermektedir. Öyle ki bu merkezdeki sanatçılar sadece kendi bölgelerinde değil Anadolu'nun farklı yerlerinde de eserlere sahiptirler. Bunların en önemlilerinden biri Divriği Ulu Camii ile Darüşşifasını yapmış olan Hürşah el-Hılâtî'dir. Meydan Mezarlığı'nda eserleri olan sanatkârların, Van Gölü Havzasındaki diğer merkezlerde de eserlerine rastlamak mümkündür (Karamağaralı, 1992: 86; Çalış,

2017: 177-192). Çalışmamızın konusunu teşkil eden Ahmed bin Hüseyin bu sanatkârlardan biridir. Ahlat Meydan Mezarlığı'nda iki eseri bulunan sanatçının diğer bir eseri de Bitlis'tedir. Bitlis'teki 1533-1534 tarihli Şerefiye Türbesi'nin güney duvarı önünde bulunan Emir Şerif'in Mezarında sanatkârın imzası ile karşılaşılır. Ahlat örnekleriyle yakın olan bu eser, sanatçının üslubu hakkında bilgi sunmaktadır (Pektaş, 2001: 41-44).

Ahmet bin Hüseyin, Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki mezar taşlarının kitabeleri üzerine yapılan çalışmalar sırasında tespit edilmiş olan sanatkârlardan biridir. Henüz iki eserini tanıdığımız bu sanatkâr XVI. asrın ilk çeyreğinde çalışmıştır. Mezarlığın batı yakasında bulunan bu eserlerden Haydar Kızı Bengi Sultan Hatun'un Kabri H. 921 / M. 1515; Haydar Kızı ... Hatun Kabri ise H. 931 / M. 1524 tarihlidir. Sanatçının birbirine bitişik olan iki eseri, kitabelerinden anlaşıldığı üzere, iki kız kardeşe aittir. Bu eserler, Meydan Mezarlığı'nın batı yakasında yer alır. Kırmızı tüf taşından yapılmış olan mezarlar, baş şahidesi ile dikdörtgen prizma formulu yekpare bir sandukadan meydana gelmektedirler (Fotoğraf 3-4).

Fotoğraf 3: *Ahmed bin Hüseyin'e ait Haydar Kızı ... Hatun (solda) ve Haydar Kızı Bengi Sultan Hatun Mezarları (sağda).*

Fotoğraf 4: *Haydar Kızı Bengi Sultan Hatun Baş Şahidesi Batı (dış)Yüzü (solda), Haydar Kızı... Hatun Baş Şahidesi Batı (dış)Yüzü (sağda).*

Ahmed bin Hüseyin'in onunla aynı dönemde eser yapan ve aynı baba adını taşıyan Muhammed bin Hüseyin adlı sanatkârla kardeş olma ihtimali bulunmaktadır. Sanatçının kimliği hakkında bilgilerimiz şimdilik bununla sınırlıdır. Sanatçı hakkında bilgi edindiğimiz ve varlığından haberdar olduğumuz yegâne kaynaklar sanatkâr kitabeleridir. Mezartaşları üzerinde yer alan bu kitabeler taşların dış yüzünde yer almaktadır. Kabartma tekniğinde işlenmiş sülüs karakterli kitabelerde (Fotoğraf 4, 5-6);

عمل احمد ابن حسين

“Amelu Ahmed ibni Huseyn”
“Hüseyin oğlu Ahmet'in eseri” yazmaktadır.

Fotoğraf 5: *Haydar Kızı Bengi Sultan Hatun Baş Şahidesi Sanatkâr Kitabesi.*

Fotoğraf 6: *Haydar Kızı... Hatun Baş Şahidesi Sanatkâr Kitabesi.*

Kitabeleriyle sanatçının adını ölümsüzleştiren bu eserlerden Haydar Kızı Bengi Sultan Hatun'un mezar sandukası 146 x 43 x 23 cm. ölçülerindedir. Kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan bu sanduka, doğu cephesine bakan uç noktası dışında, tamamen dolgu toprağın altında kalmıştır. Sandukanın üst kısmı aşınmış, yer yer oyulmuş ve liken kaplanmıştır. Bu nedenle üzerinde yer alan tezyinat tam olarak seçilememektedir. Ancak izlerden anlaşıldığı kadarıyla, hemen bitişiğinde yer alan mezar sandukasının yüzeyindeki desenle aynı olması muhtemeldir (Fotoğraf 7).

Fotoğraf 7: *Haydar Kızı Bengi Sultan Hatun Mezar Sandukası.*

Baş şahidesi 152 x 43 x 20 cm ölçülerinde dikdörtgen bir forma sahiptir (Fotoğraf 8-9). Şahidenin dış yüzünün alınlığında bezemeli bir pano bulunmaktadır. Bu panonun içi kıvrık rûmî dalları ve palmet dizileri ile doldurulmuştur. Panonun devamında yer alan sanatkâr kitabesi zencirek motifli bir silme ile kuşatılmıştır. Kitabede yer alan yazının boşluklarını rûmî kıvrımları doldurmaktadır (Fotoğraf 5, 8).

Fotoğraf 8: *Haydar Kızı Bengi Sultan Hatun Baş Şahidesi Batı (Dış) Yüzü.*

Fotoğraf 9: *Haydar Kızı Bengi Sultan Hatun Baş Şahidesi Doğu (İç) Yüzü.*

Sanatkâr kitabesinin altında girift şeritlerle palmet ve rûmî ağlarının birbirine kaynaştığı, dikdörtgen bir pano yer almaktadır. Bu panonun devamında palmet ve rûmî örgülü geniş bir bordür ile şekillendirilen sivri kemerli bir nişin oluşturduğu büyük bir pano bulunmaktadır. Niş, içten, geometrik örgülü ince bir bordür ile çevrelenmiştir. Nişin köşelikleri ve içi palmet ve rûmî ağları ile dolguludur.

Şahidenin iç yüzünde alınlık panosunda stilize bir ejder motifi yer almaktadır. Sivri kemer şeklinde mezar taşını taçlandıran ejder motifinin yüzeyi ve çevresi rûmî -palmet örgüleriyle kuşatılmış, kemerin altındaki bölüm ise bir mukarnas sırası ile doldurulmuştur (Fotoğraf 10).

Fotoğraf 10: *Haydar Kızı Bengi Sultan Hatun Baş Şahidesi Doğu (iç) Yüzü, Ejder Motifi.*

Alınlık kısmının altında kitabe yer almaktadır. Celi sülüsle kazıma olarak yazılan kitabede, ölenin kimlik bilgileri ile ölüm tarihine yer verilmiştir (Fotoğraf 9).

Orijinal Metin

...المرحومة الصالحة الستيرة العاقلة الباكرة المحتاجة الى رحمة الله تعالى وغفرانه
١- بنگی سلطان
٢- خاتون بنت
٣- شیخ حیدر
٤- توفی
٥- فی شهر
٦- صفر سنة
٧- واحد عشرين
٨- وتسعمائة

Okunuşu

“... .. El-merhumetu's-sâlihatsu's-seniyyetu'l-'âkilu'n-na... El-muhtaci ila rahmetu'l-Lahi Teâlâ ve ğufranehu. Bengî Sultân Hâtûn binti Şeyh Haydar tevfa fi şehri Safer sene vâhid 'işrîn ve tisa' mie” (Denizli, 2014: 196).

Türkçe Anlamı

“... .. Dinine bağlı, akli başında ulu kadın... ..Allah u Teâlâ'nın rahmetine ve affına muhtaç... Şeyh Haydar kızı Bengi Sultan Hatun'un mezarıdır. O Safer ayında (hicri) dokuz yüz yirmi bir yılında vefat etmiştir” (Denizli, 2014: 196) .

Sanatçının diğer eseri olan Haydar Kızı... Hatun'un mezar sandukası, 130 x 42 x 20 cm. ölçülerindedir. Sandukanın üst yüzüne, karşılıklı iki başlı bir niş işlenmiş, nişin içerisine de damla motifli bir kompozisyon yerleştirilmiştir. Merkezinde dairevi bir madalyonun yer aldığı bu kompozisyon birer palmet oluşturarak tamamlanmıştır (Fotoğraf 11).

Fotoğraf 11: Haydar Kızı... Hatun Mezar Sandukası.

Baş şahidesi 140 x 40 x 18 cm. ölçülerinde dikdörtgen formludur (Fotoğraf 12-13). Şahidenin dış yüzünün alınlığında, yan yana sıralanan üç tezyini nişten meydana gelen bir pano yer alır (Fotoğraf 12). Yoğun palmet ve rûmî örgülü bu nişlerin hemen altında, tezyini bir bordürün kuşattığı sanatkâr kitabesi bulunmaktadır (Fotoğraf 6).

Fotoğraf 12: Haydar Kızı ... Hatun Baş Şahidesi Batı (Dış) Yüzü.

Fotoğraf 13: Haydar Kızı ... Hatun Baş Şahidesi Doğu (İç) Yüzü.

Sanatkâr kitabesinin altında yer alan dikdörtgen pano, palmet ve rûmî örgüsü ile kuşatılmıştır. Panonun içini rûmî örgülü ince bir bordürün çevrelediği sivri kemerli bir niş doldurmaktadır. Nişin

köşelikleri palmet ve rûmîlerden oluşan bir kompozisyona sahiptir. Nişin içi, aralarında küçük bir kandil motifi bulunan palmet ve rûmî ağı ile doldurulmuştur. Yuvarlak gövdeli kandil motifi, kısa askılıklara sahiptir (Fotoğraf 12, 14).

Fotoğraf 14: *Haydar Kızı... Hatun Baş Şahidesi Kandil Motifli Niş.*

Şahide iç yüzünde, dışa taşkın bir mukarnas sırası ile hareketlendirilmiş olan alınlık panosu bulunmaktadır. Kitabe, alt alta dizili yedi kartuşa yazılmıştır (Fotoğraf 13).

Orijinal Metin

- ١- هذا قبر السعيدة
- ٢- الشهيدة العاقلة
- ٣- الباكرة المحتاجة
- ٤- الى رحمة الله تعالى
- ٥- ... خاتون
- ٦- بنت شيخ حيدر توفي
- ٧- شهر صفر سنة أحد ثلثين وتسعمائة

Okunuşu

“Haza kabrun es-saidetu’ş-şehidetu’l-akiletu’l-bakiretu’l-muhtace ila rahmetu’l-Lahi teala... Hatun binti Şeyh Haydar tuvuffiye şehri Safer sene ahde selasin ve tisa’ mie”.

Türkçe Çevirisi

“Bu kabir saadete ve şahadete erişmiş bakire akıllı kadın, şanı yüce, her şeye gücü yeten Allah’ın rahmetine muhtaç, Şeyh Haydar kızı... Hatun kabridir. O -hicri-Safer ayında dokuz yüz otuz bir yılında vefat etti”.

2. Değerlendirme ve Sonuç

Ortaçağ İslam dünyasının gerçekleştirdiği kültürel ve sanatsal gelişim, İslam camiasını oluşturan ulusların ve kültürel çevrenin işbirliğinin bir ürünüdür. Bu işbirliğinde, kuşkusuz, bazı merkezler ve topluluklar ön plana çıkmaktadır. Türkler, bu kültürün yaratıcıları arasında önemli bir rol üstlenirler

(Sayılı, 1985: 175). Türklerin bu rolünü en iyi yansıtan merkezlerden biri Ahlat'tır. Kent, Türk dönemine ait tarihî dokusuyla dikkat çekmektedir. Bu tarihî dokunun en net izlendiği yer, hiç kuşkusuz, kentin sembolü haline gelen Selçuklu Meydan Mezarlığı'dır. Mezarlık, bünyesinde barındırdığı mezarları ve mezar taşları ile bölge tarihine ve sanat anlayışına ışık tutmaktadır. Ayrıca dönemin kültürel gelişimi ve geleneksel öğretisi de bu mezar taşları üzerinde okunmaktadır. Usta çırak geleneği içinde gerçekleştirilen eserler dönemin Ahilik teşkilatının günümüze taşınan biçimleridir. Taş ustalığının en güzel örneklerinin görüldüğü Meydan Mezarlığı'nda yapılan kazı ve restorasyon çalışmaları neticesinde, Ahlat'ta mezar taşlarını işleyen Osmanlı öncesi döneme ait atölyelerin varlığı tespit edilmiştir. Şahideler üzerinde adlarına rastladığımız sanatkârlar, bu atölyelerde çalışmıştır (Karahana ve Kulaz, 2021: 38). Geleneksel yöntemlerle taş ocaklarından çıkarılıp getirilen bu taşlar, taş ustaları tarafından birer sanat eserine dönüştürülmüştür. Bu eserlerin yapımını sağlayan geleneksel taş işçiliği bilgisi; Türk kültürünün kadim bir öğretisidir. Geçmişten günümüze geleneksel aktarım yoluyla ulaşan bu kadim bilgi ve beceriyi, en iyi izleyeceğimiz alanlardan biri, hiç kuşkusuz, mezar taşlarıdır. Mezar taşları üzerinde yer alan kitabelerde adlarını gördüğümüz sanatkârlar ise bu geleneğin sürdürülmesini sağlayan taş ustalarıdır. Bu ustalardan biri de bu çalışmaya konu olan Ahmet bin Hüseyin'dir. Sanatkâra ait iki mezar yapısı tespit edilmiştir. Mezarlar, Meydan Mezarlığı'nın batı yakasında yer alır ve kitabelerinden anlaşıldığı üzere iki kız kardeşe aittir. Birbirlerine bitişik olarak yapılmış bu mezar taşlarından Haydar Kızı Bengi Sultan Hatun'un Kabri H. 921 / M. 1515; Haydar Kızı... Hatun Kabri ise H. 931 / M. 1524 tarihlidir. Mezarlar, küçük farklılıklar dışında, genel olarak mezarlık alanında bulunan diğer mezar taşları ile aynı tipolojiye ve süsleme özelliklerine sahiptir. Bu eserler, kitabe, tipoloji ve süsleme özellikleriyle Anadolu Selçuklu Dönemi'nin üslup özelliklerini taşımakta; İslam inancında karşılaşılmayan abidevi boyutlu şahideleriyle de Türkler'in Orta Asya kültürünü yansıtmaktadırlar.

Kırmızı tuf taşından yapılmış olan mezarlarda kazıma ve kabartma teknikleri bir arada kullanılmıştır. Ahlat ve yakın çevresinde mimarının de ana malzemesini oluşturan kırmızı tuf taşı, kentte sürdürülen geleneksel taş işçiliğinin vazgeçilmez malzemesi durumundadır. Mezarlar, dikdörtgen prizma formlu yekpare bir sanduka ve tek (baş) şahideden müteşekkildir. Şahideler boyutları ile ön plana çıkmaktadır. Örnek sandukalar tipolojinin yanı sıra süsleme anlayışıyla da dikkat çekmektedir. Sandukaların üst yüzleri süslemeli iken yan yüzleri sade tutulmuştur. Haydar Kızı Bengi Sultan Hatun'un kabri üzerinde yer alan süsleme, ne yazık ki, zarar gördüğü için tam olarak okunamamaktadır. Ancak izlerden anlaşıldığı kadarıyla, Haydar Kızı... Hatun Kabrinin sandukasının üzerindeki süsleme anlayışıyla aynı olması muhtemeldir. Sanduka üst yüzeyinde iki başlı kemerli bir niş oyulmuş, nişin merkezinde de dairevi bir madalyon ile onun iki yanında iri palmetlerle sınırlandırılan damla motiflerine yer verilmiştir. Anadolu mimarisinde sıklıkla kullanılan benzer kompozisyonlar özellikle ahşap kapı ve pencere kanatlarında karşımıza çıkmaktadır. 1178 tarihli Ankara Alaeddin Camii ile (Binol, 2021: 73, Res. 28) 1312 tarihli Birgi Ulu Camii'nin pencere kanatlarındaki (Binol, 2021: 94, Res. 36) damla biçimli madalyonlar benzerlik arz eden eserlerdir. Ayrıca bazı mezar taşlarında da yakın örnekler görülmektedir. Sivas Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmekte olan Selçuklu Dönemine ait 478 ve 479 envanter numaralı mezarların yüzeyinde damla biçimli madalyon yer almaktadır (Binol, 2021: 112-114, Res. 42-43). Kompozisyon düzenlemesi açısından bu örneklerle benzerlik gösteren eserlerimiz, sade düzeniyle onlardan ayrılır.

Şahideler mezar yapılarının en ilgi çekici bölümleridir. Dikdörtgen formlu şahidelerin boyutları, üzerindeki epigrafik ve tezyini unsurlar Ahlat Mezar taşlarının genel karakteristik özelliğini yansıtırken; Anadolu mezar taşlarının genelinden ise çok farklıdır. Mezar taşı şahidelerini farklı kılan özelliklerin başında boyutları gelmektedir. Şahideler abidevi yapılarıyla dikkat çekmektedirler. Kitabeler ise diğer bir önemli özelliktir. Anadolu mezar taşları üzerinde sıklıkla karşılaşılan yazının

en güzel örnekleri, Ahmet bin Hüseyin'in eserlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yazı dili Arapçadır. Şahidelerin dış yüzeylerindeki sanatkâr kitabeleri kabartma tekniğinde yazılmıştır. Kazıma tekniğinde yazılmış iç cephedeki kitabede ise ölen kişinin kimlik bilgileri, tarihi ve dua gibi bilgileri yer alır.

Şahidelerin diğer önemli özelliği, sahip oldukları yoğun süsleme programlarıdır. Yüzeyleri bölümlere (panolara) ayrılan bu eserlerin her iki yüzü bezeme ve yazılarla dolguludur. Bezemelerde yoğunluğu bitkisel motifler oluşturmaktadır. Şahidelerde kıvrık dallı palmet ve rûmî örgülü bitkisel süslemelere yer verilmiştir. Türk-İslam sanatında sıklıkla uygulama alanı bulan bu motifler, panoların içini boşluk kalmamacasına doldurmaktadır. Yüze kabartma tekniğinde uygulanan bu motifler, Türk Sanatı içerisinde mimariden el sanatlarına değin geniş bir yelpazede karşımıza çıkmaktadır. Erzurum Çifte Minareli Medrese taç kapısı (1252) ve Sivas Çifte Minareli Medrese taç kapısı (1271) gibi eserlerde karşımıza çıkan benzer örnekler mezar taşları üzerinde de uygulama alanı bulmuşlardır (Mülayim, 1976: 141-153; Gündoğdu, 1993: 197-211; Ögel, 1966: 47vd.; Demiriz, 1979: 11vd). Konya'daki Selçuklu mezar taşlarında süsleme olarak rûmî motif ve kıvrımlar görülmektedir (Kuşdoğan, 2018: 352, Res. 33). Malatya Kırklar Mezarlığı'nda bulunan XIV-XV yüzyıl aralığına tarihlenebilecek örneklerde, benzer rûmî-palmet örgüsü kullanılmıştır (Çal, 2020: 162-163, 164nu -184 nu- 212nu).

Mezar taşlarındaki süslemelerin bir bölümünü geometrik motifler oluşturmaktadır. Bunlardan özellikle sanduka yüzeyinde görülen daire motifi dikkat çeker. Kusursuzluk, sonsuzluk, başlangıç-bitiş ve süreklilik gibi sembolik anlamları içeren bu motif, bir anlamda, Yaratıcı fikrini çağrıştırmaktadır. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait mezarlık örneklerinde karşımıza çıkan bu sembol Allah'ın yaratıcı gücünü simgelemektedir. Gökyüzü ve güneş gibi unsurlarla da ilişkilendirilen bu motifin mezar taşlarında, dünyevi hayatın bitişi ve O'na dönüşün bir sembolü olarak yorumlanması mümkündür (Çaycı, 2017: 61-65; Daş, 2018: 200-201; Baş, 2012: 31- 46). Bu motifin devamında yer alan damla motifi de gücün, adaletin ve sonsuzluğun sembolü olarak Allah ve sonsuzluk ikonografisini desteklemektedir. Mezar sandukasında bu motifler ölüm ve sonrasında ebedi hayata dönüşü vurgulamaktadır. Şahidelerde kullanılan diğer motifler ise Anadolu Türk-İslam sanatında sıklıkla karşılaşılan mukarnas ve zencirektir. Mukarnas alınlığının kullanılmış olduğu ünik örneklerden biri, Mardin'deki Menan bin Abdullah'a ait mezar taşıdır (Baş, 2012: 31-46). Ancak bu mezar taşı, mukarnas yüzeyinin yelpaze dilimi ve yivlerle hareketlendirilmesi ile örneğimizden farklılaşır.

Bitkisel ve geometrik süslemelerin yanında, şahideler üzerinde nesnel ve figüratif tasvirlerle de yer verilmiştir. Bunlardan biri kandil motifidir. Kandil, mezar taşlarında ölünün ebedi yolcuğunda aydınlatıcı olarak yer alır. Ayrıca, kandilin Kur'an'daki Nur suresinin 35. ayetinde belirtilen 'Allah'ın nuruyla' eş değer olma durumu⁶, İslam Sanatında ilahi ışık sembolü olarak farklı biçimlerde tasvirine yol açmıştır (Kalfazade ve Ertuğrul, 1989: 26). Anadolu Türk sanatında değişik yörelerdeki mezar taşlarında kandil motifinin yaygın kullanımıyla karşılaşılr (Kalfazade ve Ertuğrul, 1989: 26; Karamağaralı, 1992: 3, Res. 4; Çal, 2020: 166, 178-177, 188 nu.; Çerkez, 2000: 338-37-65). Çoğunlukla yalın bir anlayışta uygulanan kandil motifinin rûmî ve palmetlerle birlikte kullanımını gösteren bir örneğe Akşehir Taş Eserler Müzesi'nde rastlamaktayız. 15. Yüzyıla ait olan bu mezar taşı Seyyid Mahmud Hayrani Mezarlığı'ndan getirilmiştir (Envanter No: 46-154) (Çetinaslan ve Karapıçak, 2018: 190, Fot. 24-25, Kat. 8).

⁶ Nur suresi 35. Ayet: "Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağmur neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir".

Mezar taşlarında karşılaşılan diğer bir figür ejder tasviridir. Anadolu Selçuklu ve Osmanlı dini ve sivil yapılarında sıklıkla kullanılan ejder figürü gök - yer - su unsurları ile ilişkilendirilerek oldukça geniş bir uygulama alanı bulmuştur (Öney, 1969: 171-192; Acun, 1993: 2-19). İkonografik olarak geniş bir anlama sahip figür, Orta Asya Şaman inançlarını aksettirir. Astral ve mitolojik anlamları içeren figür iyilik, kötülük, bolluk-bereket, gökyüzü, şifa, kuvvet, karanlık, evren güç ve kuvvet gibi kavramlarla özdeşleştirilmiştir. Bu anlamlarıyla Türk kültüründe sevilen öğelerden biri olarak kullanım alanı bulmuştur (Yetkin, 1993: 598; Kardeşlik, 2011: 75; Öney, 1969). Bu motifin Anadolu mezar taşları üzerindeki kullanım alanları ise sınırlıdır. Bu konuda Ahlat özel bir yere sahiptir. Afyon Müzesi'nde bulunan Env. No. 213'de kayıtlı bir mezar taşında, bir güneş rozeti yer almaktadır. Rozetin etrafı gövdeleri birbirine dolanan bir ejder çifti ile kuşatılmıştır (Öney, 1969: 179, Res. 19).

Yukarıda değinildiği üzere mezar örneklerinde karşılaşılan motifler, Anadolu'nun pek çok bölgesinde kullanım alanı bulmuştur. Ancak Ahlat örnekleri gerek form gerek kompozisyon düzeni ile bu örneklerden farklı bir üslup sergilemektedir. Gerek form gerek kompozisyon olarak Ahlat'takilere en yakın örnekler daha çok Van Gölü çevresindeki Erciş, Gevaş gibi yerleşimlerde karşımıza çıkmaktadır (Başak, 2008, Uluçam, 1996). Bunun en önemli nedeni, söz konusu yerleşimlerde Ahlatlı sanatçıların çalışmış olmasıdır. Örneğin Bitlis'teki 1533-1534 tarihli Şerefiye Türbesi'nin güney duvarı önünde bulunan Emir Şerif'in Mezarının baş şahidesine yerleştirilmiş usta kitabesinde Ahmed bin Hüseyin El-Ahlâti (Ahlatlı Hüseyin oğlu Ahmed) yazmaktadır. Kitabesinden anlaşıldığı üzere sanatçımıza ait olan bu eser, Ahlat Meydan Mezarlığı'nda yer alan iki eseriyle benzer özellikleri taşımaktadır. Çift şahideli bu örneğin sandukasının üst ve yan bölümleri süslemelidir. Üst kısmında damla motifli bir kompozisyon, benzer şekilde bir niş içerisine yerleştirilmiştir. Nişin çevresi ise farklı olarak Arapça bir kitabe ile çevrilidir. Sanatçı, sandukanın yan kenarlarında da farklı bir uygulamaya giderek bu bölümleri ortada yer alan dairelerle bölümlere ayırmış, aralarını da kıvrık dallarla bitişen rûmî ve lotuslarla dolgulamıştır. Mezarın baş ve ayak şahideleri yazı ve süsleme unsurları içerir. Şahidelerin yüzeyi grift geometrik, rûmî ve palmet ağlarından oluşan bitkisel süslemelerle dolguludur. Benzer şekilde bu örnekte de ejder ve kandil motifi kullanılmıştır (Pektaş, 2001: 41-44, 287-289; Res. 149, 151-153). Eserin form ve kompozisyon olarak Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki örneklerle benzerliği sanatçının üslubu hakkında ipuçları vermektedir.

Ahlat, mezar taşı geleneğinde kendine has bir sanatsal çerçeve yaratmış, yakın çevresini de etkisi altına almıştır. Bunda en büyük pay, hiç kuşkusuz, Ahlatlı sanatkârlara aittir. Sanatkârlardan biri olan Ahmet bin Hüseyin, eserlerine kendine has karakterinin damgasını vurmuştur. Bu karakteristik özellik, kuşkusuz, Ahlat üslubu içerisinde erimektedir. Nitekim Ahlat, bireysel üslupları içinde eriten sanatsal bir ekol olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ekol, Selçuklu "Kubbet-ül İslam" kentinin simgesel üslubu, Ahmet bin Hüseyin de bu ekolün bir temsilcisidir.

Teşekkür

Çalışmamızda yardımını esirgemeyen Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve Eski Ahlat Şehri Kazı Başkanı Dr. Öğr. Üyesi Mehmet KULAZ ve kitabelerin okunmasındaki desteğinden dolayı Abdullah ALP'e teşekkür ederiz.

Yazar Katkı Oranı (Authorship Contributions): Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Acun, H. (1993). Ejder motifli kapı tokmakları ve değişik örnekler. *Sanat tarihinde ikonografik araştırmalar, Güner İnal'a armağan* içinde (ss.1-21). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Baş, G. (2012). Mardin'de Türk dönemine ait bilinmeyen bir mezar ve mezar taşları. *Bilig*, 61, 31-46.

- Başak, M. A. (2008). *Gevaş mezar taşları* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Binol, M. (2021). *Anadolu Türk süsleme sanatında damla biçimli madalyonlar*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çal, H. (2020). Malatya Kırklar Mezarlığı mezar - mezar taşlarında bezeme. *Bilig*, 94, 159-187.
- Çalış, E. (2019). Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'nda bulunan Babacan bin Toman imzalı bir mezartaşı. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 177-192.
- Çaycı, A. (2017). *İslam mimarisinde anlam ve sembol*. Konya: Palet Yayınları.
- Çetinaslan, M. ve Karapıçak S. (2018). Akşehir Taş Eserler Müzesi'ndeki Türk dönemi mezar taşlarında restorasyon uygulamaları. M. Duranlı, R. K. Haykıran ve K. Demir (Ed.), *I. Uluslararası Türk-İslam Mezartaşları Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (ss.184-198). Aydın: Yeni Fikir Dergisi Yayınları.
- Çerkez, M. (2000). Eyüp Sultan mezar taşlarında kandil motifi. *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla III. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler* içinde (ss. 338-365). İstanbul: Eyüpsultan Belediyesi Yayınları.
- Daş, E. (2018). Mezar taşlarında svastika ve çarkıfelek sembollerinin kökeni ve anlamı. M. Duranlı, R. K. Haykıran ve K. Demir (Ed.), *I. Uluslararası Türk-İslam Mezartaşları Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (ss. 199-206), Aydın: Yeni Fikir Dergisi Yayınları.
- Davulcu, M. (2015). Ahlat yöresi taş ustalığı geleneğinin somut olmayan kültürel miras açısından önemi ve yapı ustası Tahsin Kalender, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(7), 48-79.
- Demiriz, Y. (1979). *Osmanlı mimarisinde süsleme I (Erken Devir)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Denizli, S. (2014). *Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki ejder figürlü mezar taşları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Gündoğdu, H. (1993). İkonografik açıdan Türk sanatında rumi ve palmetler. *Sanat tarihinde ikonografik araştırmalar, Güner İnal'a armağan* içinde (ss. 197-211). Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Kalfazade, S. ve Ertuğrul Ö. (1989). Kandil ve kandilin motif olarak Anadolu Türk sanatındaki kullanımı üzerine. *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2(5), 23-34.
- Karahan, R. ve Güzel E. (2004). Eski Ahlat Şehri kazıları 2011-2012. *Uluslararası 35. Kazı Sonuçları Toplantısı* içinde (C. 1, ss. 339-348). Muğla: Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Basımevi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 163-1.
- Karahan, R. ve Kulaz M. (2021). Ahlat Meydan Mezarlığı'nda bulunan bir grup mezar taşının liken temizliği ve epigrafik çözümlenmeleri üzerine bir değerlendirme. *Van İnsani ve Sosyal Bilimler Dergisi*. 2, 23-56.
- Karahan, R. ve diğerleri. (2019). *Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı ve mezar taşları*. Ankara: Uzun Dijital Baskı Merkezi.
- Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat mezar taşları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

- Kardeşlik, S. (2011). Vakıflar Halı Müzesi'nde Selçuklu ve Selçuklu geleneğindeki halılarda kozmolojik ve ikonografik boyut. *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 2, 73-90.
- Kılıç, O. (1999). *XVI. yüzyılda Adilceviz ve Ahlat (1534-1605)*. Ankara: Tamga Yayıncılık.
- Kulaz, M. ve İgit, İ. (2021). *Ahlat Selçuklu Meydan Mezarlığı'nda tarihin görgü tanıkları ayağa kalkıyor*. Ankara: Azım Matbaacılık.
- Kuşdoğan, D. (2018). Konya Tarihi Mezar Taşları Müzesi. M. Duranlı, R. K. Haykıran ve K. Demir (Ed.), *I. Uluslararası Türk-İslam mezartaşları kongresi bildiriler kitabı* içinde (ss. 349-365). Aydın: Yeni Fikir Dergisi Yayınları.
- Mülayim, S. (1976). Selçuklu palmet motiflerinin tipolojisi. *Anadolu (Anatolia)*, 20, 141-153.
- Oğuz, M. Ö. (2008). *Çağdaş kentin kültürü ve somut olmayan kültürel miras*. Ankara: TÜBA.
- Oğuz, M. Ö. (2009). *Somut olmayan kültürel miras nedir?*. Ankara: Geleneksel Yayıncılık.
- Oral, M. (2014). *Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki Asil Bin Üveys imzalı mezar taşları*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Ögel, S. (1996). *Anadolu Selçuklularının taş tezeyinatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Öney, G. (1969). Anadolu Selçuklu sanatında ejder figürleri, *Bellekten*, XXXIII(130), 171-192.
- Pektaş, K. (2001). *Bitlis tarihi mezarlıkları ve mezar taşları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sayılı, A. (1985). Ortaçağ bilim ve tefekküründe Türklerin yeri. *Erdem*, 1(1), 169 - 186.
- Sümer, F. (1986). Ahlat Şehri ve Ahlatşahlar. *Bellekten*, 50(197), 447-494.
- Sümer, F. (1989). Ahlatşahlar, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 2, ss. 24-28). İstanbul: TDVİAM.
- Tekin, R. (2000). *Ahlat tarihi*, İstanbul: Osav Yayınları.
- Turan, O. (1998). *Doğu Anadolu Türk Devletleri tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Uluçam, A. (1996). Erciş-Çelebibağı'daki mezar çeşitleri. *Van Gölü Çevresi Kültür Varlıkları Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 85-100), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yayınları.
- Uluçam, A. (2002). *Ortaçağ ve sonrasında Van Gölü çevresi mimarlığı –II-Bitlis*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- UNESCO (2003), Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi, (Paris, 17 Ekim 2003), Erişim adresi: <https://ich.unesco.org/doc/src/00009-TR-PDF.pdf>,
- Yetkin, Ş. (1993). Bazı Selçuklu ve Beylikler Devri taş süslemelerindeki figürlü plastikle ilgili ikonografik yorumlar. *Sanat tarihinde ikonografik araştırmalar, Güner İnal'a armağan* içinde (ss. 595-604). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.